

Col·lecció la Talaia Clàssics, 5

CALENDARI DE LLEGENDES, COSTUMS I
FESTES TRADICIONALS CATALANES

De gener a juny

Edicions Sidillà SL
Carrer Catalunya, 4
La Bisbal d'Empordà 17100
info@edicionssidilla.cat
www.edicionssidilla.cat

© dels textos: Hereus d'Aureli Capmany
© dels pròlegs: Amadeu Carbó
i hereus de Maria Aurèlia Capmany
© de les guies: Xavier Cortadellas
© Il·lustracions: Eva Sánchez Gómez
© d'aquesta edició: Edicions Sidillà
Idea original: Edicions Sidillà
Disseny: J. Pujadó
Correcció: Xavier Cortadellas

Mapes: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Creative Commons. Alt pla de Barcelona y Vallés inferior. Brossa, Eduard. 1887. Barcelona. *Plano de la reforma interior de la ciudad de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona. 1891. Barcelona 1:10. 000. Ajuntament de Barcelona. Pla de la Ciutat. 1935. Seix y Barral. Fons cartogràfic del Centre Excursionista de Catalunya
Impressió: Impremta Pagès, d'Anglès (la Selva)
Primera edició: novembre 2018
L'edició d'aquest llibre ha obtingut una subvenció de la Generalitat de Catalunya

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

ISBN: 978-849474-84-9-3

Dipòsit legal: GI 1434 2018

Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO: 932720445 o cedrocat@cedro.org

AURELI CAPMANY

Calendari de llegendes,
costums i festes
tradicionals catalanes

De gener a juny

Pròlegs d'Amadeu Carbó i
de Maria Aurèlia Capmany
Il·lustracions d'Eva Sánchez Gómez
Guies de Xavier Cortadellas

La Bisbal d'Empordà, 2018

Sumari

9	Fer tots els papers de l'auca
15	El pas de l'any i la vida del poble
24	GENER
26	Ninou - Cap d'Any
40	L'Epifania o els Reis
49	La setmana dels barbuts i els Tres Tombs
54	Sant Pau i els mestres espasers
62	FEBRER
64	La Candelera
69	Santa Eulàlia
74	Mort del porc
78	Els tres dijous
81	Carnestoltes
108	MARÇ
110	Aplec de Sant Medir
120	Les Gaiates
129	La diada de Sant Josep
140	La Quaresma
144	Serrar la Vella
148	ABRIL
150	Els dies manllevats

157	La Setmana Santa
165	El salpàs o sal i aigua dels bons ous
167	Picar els fasos o matar jueus
172	La Cena
175	Les Caramelles
184	La mona de Pasqua
188	La festa del patró de Catalunya
197	La diada de Sant Marc Evangelista
201	Festa de Sant Pere Màrtir
206	MAIG
217	Festa de l'arbre de Maig
223	Festa de la Santa Creu
228	Festa dels Jocs Florals
232	Festa de l'Ascensió
235	Festa de Sant Ponç
242	Festa de Sant Pancraç
250	La Pasqua de Pentecosta
256	La colla dels Xatos
266	JUNY
268	Corpus Christi
288	La diada de Sant Antoni de Pàdua
290	L'aigua i el foc en la revetlla de Sant Joan
298	La diada de Sant Pere Apòstol

*F*er tots els papers de l'auca

eu encertat en la tria, sou a punt de llegir un text, el d'aquest llibre, que podem considerar un clàssic de la bibliografia de la Cultura Popular i al mateix temps un text bàsic que, de manera planera i com qui no vol la cosa, ens endinsa en el terreny complex i sempre atractiu del calendari, el cicle de l'any i les seves diades. Així, la seva lectura us portarà pels camins de la tradició i us permetrà fer descobertes importants sobre el que celebrem, com ho celebrem i el per què ho celebrem. Algunes de les manifestacions i rituals festius recollits en aquest llibre han desaparegut del tot, d'altres han tingut continuïtat i evolució en el temps i d'altres, gràcies a treballs com aquest, han pogut ser reinventades de nou.

Del llibre no us desvetllaré gaire cosa més, això és cosa vostra. Penso que hi sortirem guanyant si aneu llegint el contingut tot assaborint-lo, deixant-vos portar com si fos un licor d'aquells que han envellit en una bota de roure i que són un esclat de sabors

intensos i plens de matisos. De fet, en aquest cas, podem ben bé dir que el que esclatarà serà la vostra curiositat. N'estic del tot segur. Com també estic del tot segur que el text ha envellit de manera adequada des del 1951, quan Rafel Dalmau en va fer la primera edició. Amb això vull dir que en bona mesura el podem considerar vigent i de gran interès per al lector del segle XXI.

Abans de continuar, he de confessar que en un període força llarg de la meua vida, jo era més d'Amades que de Capmany. Per sort, l'Aureli Capmany el vaig descobrir de la mà amiga i de la saviesa de la Montserrat Garrich, que va despertar-me el cuquet d'aprofundir en el personatge i en l'obra. Capmany em va fascinar tant com en el seu moment ho va fer Joan Amades.

De fet, estic convençut que no podem considerar i entendre la cultura popular actual d'aquest país sense tenir en compte el treball recollidor de tots dos autors, i encara d'un tercer autor, Ramon Violant i Simorra. Tots tres formen un grup de folkloristes/etnògrafs que van coincidir en espai i temps i que tenen uns denominadors comuns com que són de formació autodidacta, que van haver de treballar en una època molt i molt difícil i que excel·lien en capacitat de treball. A tots tres els devem el fet d'haver preservat la memòria popular, i les formes de vida tradicionals d'aquest país just quan corrien el risc de desaparèixer sense deixar rastre. En aquest ordre d'idees és del tot necessari que llegiu el text ple d'estima i reconeixement personal del pròleg que la Maria Aurèlia Capmany, filla d'Aureli Capmany, va dedicar al seu pare en el volum II d'aquest mateix

llibre, reeditat per l'editorial Laia el 1981, i que trobareu just després d'aquest pròleg.

Tornem al nostre home. Aureli Capmany i Farres és un personatge únic, singular, d'aquells que van transitar per la vida deixant un petjada ben marcada i definida. Tant és així que anys després de la seva mort, l'any 1954, continua ben present en aquest univers màgic i ric que anomenem cultura popular i tradicional. Tot i que cal reivindicar-lo amb insistència i de manera obstinada, no fos cas, que com d'altres homes i dones de cultura d'aquest país, caigués en l'oblit més absolut. No ens ho podríem permetre!

Fer una aproximació al personatge de l'Aureli Capmany és arriscat ja que la dimensió de la persona i de l'obra dificulten la precisió en el relat, però bé que ho haurem de fer, encara que sigui per destacar-ne només els trets més fonamentals. Per fer-ho i per no extralimitar-nos en l'espai i abusar de la paciència del lector penso que és del tot adient manllevar les paraules del catàleg de l'exposició *AURELI CAPMANY. La dansa i l'Esbart Català de Dansaires*, organitzada amb motiu dels 150 anys del naixement d'aquest autor, i que per ordre alfabètic Montserrat Garrich el descriu de manera definitiva. Jo només he destacat en negreta aquells aspectes que podem considerar primordials de destacar en aquest pròleg.

*«Aureli Capmany (Barcelona 1868 -1954) és **actiu, activista, actor, afable, afillat, agut, amè, amical, animador, aprenent, arxiver i autodidacta. Barceloní, belluguet, bromista i burleta. Cantaire, casat, català, catalanista, cisteller, clar, conegut, convençut, conversador,***

conferenciant, constant, constructiu, crític, i curiós. Delerós, destre, dibuixant, didàctic, divertit, documentat i documentalista. Educat, emprenedor, encertat, enginyós, entretingut, entusiasta, escèptic, escriptor, espavilat, estimat, i excel·lent. Imaginatiu, impetuós, independent, infatigable, inquiet, instructiu, intel·ligent, interessat, irònic, i irreligiós. Historiador i humorista. Lector, liceista i llest. Marit, mestre, montessoria i músic. Narrador, nassut i noctàmbul. Observador. Pare, patriota, pedagog, petit, popular, prudent i pulcre. Recollidor, reconegut, respectuós i rondallaire. Satisfet, senzill, seriós i sorneguer. Tafaner, tenaç, tossut, transmissor i treballador. Venerable, versàtil, viatjat, viu i voluntariós. Xafarder, xerraire i xiroi.»¹

El llibre que teniu entre les mans *Calendari de Llegendes, Costums i Festes Tradicionals Catalanes, de gener a juny*, és el resultat de la suma de totes aquestes «virtuts» de l'Aureli Capmany, l'home que va fer tots el papers de l'auca. Un treball fruit d'un encàrrec editorial de postguerra i que seria de les darreres publicacions seves ja que moriria 3 anys després deixant un llegat inabastable de 602 títols², entre llibres, monografies, articles etc.

1 Garrich, Montserrat. Aureli Capmany. La dansa i l'Esbart Català de Dansaires, Edita Esbart Català de Dansaires. Barcelona 2018.

2 Garrich, Montserrat. L'Obra d'Aureli Capmany. La mirada a Tarragona. Col·lecció els Titans. Ed. El Medol. Tarragona 2005.

Com també inabastables són els eixos temàtics de la seva obra i que en bona mesura es veuen reflectits en aquest *Calendari*. Festes, tradicions, diades, hagiografia, creences, llegendari, rondallari, música, dansa, paremiologia, jocs, imatgeria festiva, imatgeria popular impresa, literatura popular, cançó i un llarg ventall de temes treuen el nas per les seves pàgines.

La majoria de les persones que ens hem dedicat a la divulgació i a la investigació de la cultura popular hem pres en consideració aquest text com a referència, en el qual, poc o molt, sempre hem hagut d'anar a raure almenys com a document inicial on trobar les pistes necessàries per poder iniciar de manera efectiva les nostres recerques. Ja només per això aquesta obra, com moltes d'altres d'aquest autor, mereix ser posada a l'abast del públic de nou.

Com va fer Dalmau i Laia en el seu moment, ara és Edicions Sidillà qui pren la responsabilitat de fer-se amb aquest text i de posar-lo a l'abast de tothom. Un gest que diu molt del bon tarannà de l'editorial, de la seva estima i compromís per la feïnada i les aportacions que van fer autors com Capmany. Només cal fer una ullada al catàleg de la *Col·lecció la Talaia Clàssics* per adonar-se'n.

Sou a punt de girar full, on comença la veritable aventura de llegir el primer volum del *Calendari de Llegendes, Costums i Festes Tradicionals Catalanes*, de gener a juny. Deixeu-vos-hi endur, l'Aureli Capmany és un gran seductor i us conduirà amb mestratge pels secrets del calendari, però aquest camí no el fareu només amb el *mestre* ja que les anotacions de Xavier Cortadellas anomenades *Guiies* us seran d'un ajut indispensable per a la comprensió del text.

Un cop llegit el primer volum del *Calendari de Llegendes, Costums i Festes Tradicionals Catalanes*, de gener a juny, friso per poder llegir ben aviat el segon lliurament.

Que vagi de gust.

AMADEU CARBÓ I MARTORELL
Octubre de 2018

El pas de l'any i la vida del poble

Reeditem aquest llibre de l'Aureli Capmany perquè ja no es troba a les llibreries i perquè estem convençuts que és un llibre que interessa. Un dels símptomes més clars de l'absoluta manca de política cultural del nostre país no és pas, principalment, la manca d'obres noves de trinca en el mercat. Tot al contrari, en allò que més es nota és en els buits immensos de la reedició. Qualsevol persona, plena de bona voluntat, que es vulgui fer una cultura nostra, es troba que se n'ha d'anar a una biblioteca pública on, si és afortunat, podrà llegir el llibre que l'interessa si no està en préstec, si no està a la reserva, si no l'han dut a enquadrar, si no l'han robat.

El llibre que us oferim no és un llibre antic, és un llibre que en el seu dia va fer una funció pràctica. Allò que en una cultura de vida normal abunda tant: un editor encarrega un treball a un estudiós d'una

determinada matèria per fer-la assequible al lector mitjà. Si no que, en el cas del llibre que us oferim, la situació de la nostra cultura no era de normalitat, l'editor era un home extraordinari que es deia Rafael Dalmau, que en la pitjor de les circumstàncies i en la més adversa de les situacions es va entossudir a fer llibres, a fer llibres útils per a la nostra cultura, conscient com era que els silencis en una obra col·lectiva es paguen cars.

Em consta que en Rafael Dalmau estimava molt aquest llibre del meu pare i en tinc una prova documental. Amb motiu dels vuitanta anys del meu pare, l'editor en va fer relligar luxosament un exemplar de fil i l'hi va dedicar. Ho explico perquè és una mostra de relació d'editor i escriptor que no es dona gaire, tan acostumats com estem a veure que l'editor tracta versallescament el consorci paperer, l'impressor, la senyoreta del telèfon, i reserva tots els seus mals humors i totes les seves ires per al pobre desgraciat que ha tingut l'atreviment d'escriure un llibre, sense el qual, paradoxalment, ell no existiria com a editor. Entre altres qualitats Rafael Dalmau tenia la de no retreure mai a l'escriptor que el seu llibre no es venia, potser perquè creia que vendre el llibre era feina d'ell, de l'editor, no pas de qui l'havia escrit.

Per si algú dubta de tot això que dic, només cal veure —segur que el podreu veure en alguna biblioteca pública o privada— el currículum editorial d'en Rafael Dalmau. No hi ha dubte que, a més del títol que ara reeditem, gracies al propòsit de la política editorial de Laia³, n'hi ha molts d'altres que haurien

3 Maria Aurèlia Capmany va escriure aquest pròleg per a l'edició que va fer l'editorial Laia l'any 1978.

de tornar a circular a l'abast de l'ingenu lector que ha d'anar a la caça dels llibres que l'interessin com els caçadors d'ànecs salvatges, amb una infinita paciència i una tossuderia exemplar.

El llibre d'Aureli Capmany és un llibre de folklorista. El llibre d'un folklorista que era un intel·lectual típic de la nostra Renaixença. Tothom sap que el folklore neix de l'esperit romàntic, d'una nova actitud, d'un nou humanisme, podríem dir, que es gira d'esquena a la suficiència academicista per posar la seva atenció en un valor del tot nou: la cultura popular. Allò que el poble diu, allò que el poble crea, allò que el poble pensa i que havia estat considerat per la cultura classicista, aristocratitzant i pedantesca dels segles XVII i XVIII, absolutament irrellevant, si no detestable. Cal tot el revulsiu de la nova actitud romàntica, l'enamorament per l'aventura humana en tota la seva ambigüitat, la sobrevaloració de la vida i de la naturalesa perquè neixin unes noves activitats tan diferenciades com les ciències socials, la dialectologia i, és clar, el folklore.

El folklore va cometre un pecat original del qual no s'ha alliberat mai més, per la senzilla raó que els científics no estan disposats a perdonar-l'hi. I és que és fruit de la passió. De la passió envers el poble vilipendiat, de la passió envers la pàtria perduda, de la passió per la natura, per la ingenuïtat, per la Veritat, amb majúscula. La plenamar d'escepticisme, de desencant, que clou la centúria del dinou empeny l'home lletraferit del nou segle cap a les torres altes de la raó, de l'aristocratisme, cap a una renovació del vell classicisme; només hi ha una cosa que el pugui salvar: la ciència. A casa nostra la nova actitud pren

el nom de Noucentista i esdevé una nova manera, l'única, de salvar la pàtria. La ciència, el mètode, l'erudició, el document es converteixen en el ritual d'una fe religiosa. Tot això el gran Eugeni d'Ors ens ho explica fil per randa en la seva obra genial: *La Ben Plantada*.

I de totes les activitats que els homes de la Renaixença havien dut a terme, poesia, novel·la, teatre, cant coral o excursionisme és precisament el folklore el que en surt més malparat. La nova onada de doctes té plena consciència del fet que cal salvar d'alguna manera la cultura popular. Per beneit, per malgirbat, per desordenat, ambigu, contradictori que sigui, el poble no es pot llençar per la borda com un llast inútil, com fan les grans nacions que tenen de tot de sobres.

Però perquè sigui aprofitable cal netejar-lo, estrijar-lo, endreçar-lo, esquarterar-lo, repartir-lo i classificar-lo. La feina que han fet els folkloristes de la Renaixença ha estat fins i tot útil, perquè amb més passió que lucidesa s'han limitat a inventariar, a recollir, a evitar que aquesta cosa fràgil que és el document folklòric desaparegués del tot. Però no han fet ciència i, per tant, el seu treball és un fruit suspecte.

Quan neix, disposat a trobar remei a tanta improvisació i autodidactisme, l'Institut d'Etnologia i Folklore, l'Aureli Capmany treu el nas encuriosit a aquesta nova ciència tan bellament anomenada. Aureli Capmany era un home ple de curiositat.

Aquesta seva qualitat el va fer ser entre altres coses un home dispers, l'extrem oposat a un especialista. S'havia interessat per tot: pel cançoner popular, pel cant gregorià, per la música coral, per la geologia, per

la història de la seva ciutat, per la rondallística, per la taquigrafia, per la dansa, la popular i la clàssica, per la pedagogia, per la literatura infantil. Es va interessar per saber què era allò de l'etnologia i, amb el bon nas profètic d'home del poble, va sentenciar: L'etnografia matarà el folklore. I no es va equivocar. Perquè el més greu de la qüestió és que els nous doctes que es revestien amb la toga de l'etnologia sentien, respecte als folkloristes, un amable menyspreu. Sentien, no sé si ho van arribar a expressar mai, però era evident que ho sentien, que ells, els etnòlegs eren els paletes, i els folkloristes, els manobres. Els folkloristes s'havien de limitar a tragar materials, ells, els etnòlegs, havien de construir l'edifici.

L'etnologia parteix com tothom sap, en primer lloc, del convenciment que la humanitat evoluciona des de l'estat salvatge cap a la civilització. Per fer evident aquest camí de la humanitat, sorgit de les tesis evolucionistes, els etnòlegs empen dos mètodes que sovint es confonen: el mètode positivista i el mètode filosòfic. El segon hauria de ser més apriorístic que el primer, però el que és evident és que tots dos ho són, d'apriorístics. L'etnòleg, doncs, fa ciència, busca constants, descobreix lleis, gradua les etapes i procura que no quedi ni un espai buit en el panorama de la seva classificació. No m'entretindrà en les diverses i encontrades definicions d'etnologia perquè es una qüestió avui dia desbancada per l'antropologia, però, sobretot, perquè una dita popular ens resumeix el tema a bastament. La dita és: «Els arbres no et deixen veure el bosc» i hauria pogut ser la sentència condemnatòria contra els folkloristes. L'etnòleg —savi— retreia al folklorista —ingenu— que era in-

capaç de generalitzar, de treure conclusions, d'explicar en quina fase determinada d'evolució es trobava el document descobert. Però nosaltres que, com ja s'ha pogut endevinar, hem pres partit pel folklorista, hauríem dit a l'etnòleg, capgirant la dita, que a ell el bosc no li deixava veure els arbres. És a dir, l'afany de generalitzar li feia perdre l'interès per les coses concretes i fins i tot bandejar les que no podia enquibir en el departament previst, i el desig d'anar als orígens el feia desinteressar-se de la creativitat popular pròxima i buscar en les tribus més primitives i allunyades el centre dels seus estudis.

El més trist de tota aquesta qüestió és que ningú no va continuar la feina dels vells folkloristes. Els vells sí, els diguem-ne renaixentistes van continuar la seva feina de manobre, però les noves generacions feien com els fills dels artesans: canviaven de classe. Des de la UNIVERSITAT —tot en majúscules, si us plau— es miraven de reüll aquella feina de boletaires que seguia fent la raça dels folkloristes que s'extingia. Tanta mala fama tenia el folklore en el món intel·lectual català que introduir els estudis de folklore en el Congrés de Cultura Catalana em va costar una batalla. En un moment de la discussió, mentre se'm proposava que el folklore, si tant d'interès tenia, podia anar com un subàmbit dintre de l'àmbit d'Esport i Lleure, el meu contrincant em va dir:

—Però, Maria Aurèlia, els folkloristes són impossibles, són capaços de parlar-te dels càntirs negres de Verdú!

Jo, amb cara de Buster Keaton, vaig contestar-li;
—La terrissa negra de Verdú és importantíssima!
Em va somriure amb aire entristit, pensant sens

dubte: «Vet aquí una sortida de peu de banc de la Capmany.»

Amb tot, aquesta vegada el folklore va tenir uns bons avaladors: uns lingüistes, un historiador-arqueòleg, i es va decantar definitivament la balança quan vaig poder explicar que un llicenciat en filologia acabava de fer una tesi doctoral sobre el material rondallístic, classificat segons el mètode, estranger com no n'hi ha!, d'Armet Thomson.

La primera cosa que vam descobrir en reunir-nos els interessats en qüestions de folklore va ser que no teníem a mà cap mena de guia bibliogràfica. Què havien fet els nostres folkloristes? Fins a on havien arribat? Quins eren els seus errors o els seus encerts? De qui ens podíem fiar i de qui no? Com podíem trobar els seus treballs dispersos en revistes, en miscel·lànies, en edicions exhaurides? No ho sabíem.

La feina que ells no haguessin fet no l'havia fet ningú. Ni etnòlegs ni antropòlegs no s'haurien preocupat mai, poso per exemple, del Ball del Crist de Salomó.

No correu, no cal que aneu a inventariar-lo, ja no existeix. Els habitants de Salomó són gent activa i per tant creativa, n'han destruït el record. L'han posat al dia. Perquè el document folklòric té això d'important: no data. Un document escrit, una estela funerària, una creu de terme, si ningú no es proposa destruir-los poden esperar tant com vulguem que algú es decideixi a descriure'ls. El document popular, no.

El document popular és dúctil, canviant, fonedís. Les cançons de treball que no s'hagin enregistrat ara, que no s'hagin transcrit ara, no les sentirem mai més perquè les feines de batre, de collir ametlles, de segar ordi ja no es fan amb cançons. Hi ha coses que s'han

perdut per sempre, i a la bona hora!, però és que hi ha coses que es poden perdre demà passat.

Ens adonàvem també els afeccionats als estudis folklòrics que ni tan sols ens podíem permetre el luxe de responsabilitzar de tanta pèrdua les vicissituds arribades a causa de la Guerra Civil i la pau armada. El buit venia de més lluny, de l'absoluta indiferència de la nostra classe intel·lectual.

És clar que avui, afortunadament, no és així. Hi ha un renovat interès per la força creativa del poble. Però jo voldria posar l'observador ingenu una mica en guarda d'aquest interès sentimental. És el que ha convertit la terrissa en ceràmica popular, és la moda que col·loca l'olla d'aram sobre la consola *Modern style* del rebedor. Aquest sentimentalisme populista permet totes les mistificacions. Alguns dels improvisats folkloristes de la nova generació busquen en el poble la puresa, la protesta social, el progressisme i no pensen que el poble no és una classe social concreta, ni una ideologia, ni era abans més bo que ara, ni ha estat mai específicament bo. Aquests folkloristes sentimentals em recorden les marqueses vuitcentistes que es feien introduir als barris baixos, amb el cor bategant de dolorós plaer, per veure com eren aquells desgraciats proletaris que preparaven la revolució en el racó més fosc de les tavernes mal il·luminades i brutes.

No hi ha dubte que hi ha molta feina a fer i que avui un folklorista té a mà eines magnífiques que els vells de la Renaixença ni haurien pogut somniar. Mentrestant, Laia⁴ publica aquest llibre de l'Aureli Capmany.

4 Vegeu nota 1.

No hi hem volgut tocar res.⁵ Ni el mateix Capmany, si hagués pogut viure, ara l'hauria fet així. És un llibre d'urgència, amb elements extrets de records, de vida quotidiana, de documentació escassa. (...) Pensem que és un llibre útil i enormement atractiu, que ens ha d'assabentar de moltes coses que no sabíem o que havíem oblidat. (...) En Capmany es considerava ell mateix un home del poble. Quan jo vaig acabar la carrera i vaig arribar a casa amb el meu novell títol, em va dir:

—Veus, tu ets filòsof de regadiu, i jo soc filòsof de secà.

MARIA AURÈLIA CAPMANY
Barcelona, setembre, 1978

5 En aquesta nova edició hem decidit fer tan poques correccions com hem pogut. Hem corregit les errades i hem mirat d'acostar els text d'Aureli Capmany a l'estàndard actual, si bé li hem respectat les seves opcions lingüístiques malgrat que algunes, com l'ús sistemàtic dels possessius llur i llurs, s'aparten del que es fa avui.